

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КУРИЛО ОЛЕКСАНДРА ЙОСИПІВНА

УДК 811.161.2'373

**ВІДВИГУКОВА ЛЕКСИКА СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ:
СКЛАД ТА СТРУКТУРА**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

УЖГОРОД – 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Ужгородського національного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Сюсько Михайло Іванович,
Ужгородський
національний університет,
завідувач кафедри
української мови.

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
Грещук Василь Васильович,
Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника,
завідувач кафедри української мови

кандидат філологічних наук, доцент
Мойсієнко Віктор Михайлович,
Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана
Франка,
завідувач кафедри української мови

Провідна установа – кафедра українського і загального мовознавства Тернопільського
державного педагогічного університету
ім. Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України

Захист відбудеться 20 грудня 2001 року о 12 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.61.051.06 при Ужгородському національному
університеті (м. Ужгород, вул. Університетська, 14, ауд. 411).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Ужгородського національного
університету (м. Ужгород, вул. Капітульна, 10).

Автореферат розіслано “14” листопада 2001 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доцент

Ю.В. Юсип-Якимович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із важливих завдань сучасного українського мовознавства є з'ясувати склад та структуру відвігукової лексики, особливості її функціонування. За основу при цьому беруться звичайно одиниці літературної мови із залученням відповідних фактів живорозмовного мовлення, щоб таким чином якомога докладніше простежити особливості семантики лексем відвігукового походження, їх морфологічні властивості, способи моделювання тощо.

Актуальність теми зумовлена рядом факторів :

1. Багато питань, у тому числі й лексико-семантичний аналіз відвігукових утворень, способи та типи їх деривації дотепер ще належно не опрацьовані в українському мовознавстві, а сформульована тема не була ще, отже, предметом спеціального монографічного дослідження.

2. Окремі праці, присвячені вивченню відвігукової лексики, дають лише загальну, а часом і суперечливу інформацію про це явище. Причина – недостатня увага дослідників до даного питання, а також наявні при цьому розбіжності як у кваліфікації (систематизації) відвігукової лексики, так і в тлумаченні належних сюди термінів.

З опрацьованої літератури випливає, що в мовознавстві з цього приводу побутують дві точки зору : широка й вузька. Представники широкої точки зору (О.О.Потебня, Л.В. Щерба, О.М.Пешковський, Т. М. Возний та ін.) до складу вигуків зараховують і звуконаслідування, і вигуково-дієслівні форми. Представники ж іншої (А. І. Германович, Г. В. Дагуров та ін.) дотримуються погляду, що вигуки – це окрема, самостійна група слів, яка має цілу низку притаманних лише їй рис, не характерних іншим лексико-граматичним розрядам. Через це й сам зміст та обсяг терміносполучення “відвігукова лексика” також виявляє розбіжності.

Відсутність чітких критеріїв для визначення лінгвістичної природи вигуків та звуконаслідувальних слів робить розпливчастою й саму межу, яка розрізняє їх між собою та відрізняє від інших мовних одиниць. Є випадки, коли без достатньої підстави до вигуків зараховують те, що сюди взагалі не належить, перетворюючи, по суті, вигуки в конгломерат різнорідних слів. Визначити справжнє місце власне вигуків – завдання великої ваги, адже, як зауважував ще О. О. Потебня, “вивчати мову – значить розрізнити схожі явища, а не стягати їх до купи”.¹

Отже, з огляду на те, що власне відвігукова лексика української літературної мови не була ще предметом окремого дослідження, а також у зв'язку з тим, що в науці наявні нині різні оцінки змісту самого терміна “вигук”, вважаємо за доцільне розглянути ці суперечливі погляди більш докладно, чіткіше окресливши водночас поняття “вигук” та встановивши критерії розмежування власне відвігукових та відзвуконаслідувальних одиниць.

1 Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. - Ленинград : изд-во АН СССР, 1942. – С. 166.

мови Ужгородського національного університету в рамках її комплексної наукової теми “Історія української літературної мови та мовознавства на Закарпатті в загальноукраїнському контексті”.

Мета і завдання дослідження. З огляду на актуальність, вагомість та недостатнє опрацювання питання у науковій літературі ставимо за мету найбільш повно і системно описати лексику сучасної української літературної мови відвигукового походження, з'ясувавши при цьому її склад та структуру, визначити статус відвигукових утворень у лексичній системі української мови.

Для досягнення мети у роботі поставлені такі завдання :

1. Уточнити зміст та обсяг термінів “вигук”, “звуконаслідувальні слова”, “відвигукова лексика” та ін., сформулювавши при цьому більш чіткі критерії їх розмежування, як і самих явищ.
2. Спираючись на лексикографічні джерела, якомога повніше представити відвигукову лексику сучасної української літературної мови у межах певних лексико-семантичних груп та з урахуванням її частиномовного значення.
3. З'ясувати специфіку, що супроводжує вигуки на рівні морфології.
4. Окреслити основні способи та типи деривації у сфері відвигукової лексики, визначити словотворчий потенціал та словотворчу активність вигуків.
5. На базі досліджуваного матеріалу розробити морфемний словник та словник словотвірних гнізд.

Об'єктом дослідження в дисертації є специфічна й доволі розгалужена та питома група слів сучасної української літературної мови, утворена на базі вигуків, яка дотепер не знайшла ще достатнього опрацювання у науковій літературі.

Методика дослідження. В основу аналізу мовного матеріалу покладені принципи синхронічного моделювання, оскільки саме воно дає змогу простежити, як функціонує багата й розгалужена система відвигукової лексики сучасної української літературної мови. Ми виходимо з того, що будь-яка синхронія існує тільки як умовно обмежений момент розвитку мови, а тому вона повинна розглядатись як синхронія динамічна. Системний підхід до аналізу відвигукової лексики передбачає комплексність методики. Тому в дисертації, крім власне лінгвістичного опису, використано й елементи зіставного, структурного, статистичного аналізу, а також метод словотвірних гнізд.

3

Наукова новизна. Дисертація є першою спробою монографічного дослідження відвигукової лексики сучасної української літературної мови за складом та структурою. Доповнено й уточнено критерії розмежування власне відвигукових одиниць та слів, що походять від звуконаслідувань (за базовими словами). Проаналізовано чимало відвигукових лексем, які взагалі не розглядалися у працях попередників. Зроблено спробу описати фонетичну організацію відвигукових утворень. Дано лексико-семантичний аналіз відвигукових одиниць, з'ясовано їх морфологічні особливості та способи моделювання.

Теоретичне значення й практична цінність дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані у працях із лексикології, морфології, морфеміки, словотвору української та окремих інших слов'янських мов, а також як джерело фактичного матеріалу.

Вилучений з різних джерел та введений у науковий обіг матеріал матиме певне

значення й для науково-дослідної роботи студентів, для вчителів-словесників. Ціла низка фактів може бути використана в різних мовознавчих спецкурсах та спецсеминарах.

Зібраний і систематизований фактаж може послужити базою, стати своєрідним поштовхом для наступних мовознавчих досліджень.

Доданий до роботи морфемний словник та словник словотвірних гнізд відвигукових похідних хоч і не знайшли ще свого відображення в українському мовознавстві, зате вони підштовхують до створення конче потрібного загальномовного “Словника словотвірних гнізд сучасної української літературної мови”.

Джерельна база. Матеріалом для дослідження стали відвигукові утворення, виявлені нами в “Словнику української мови” (т.1-11), “Словарі української мови” за ред. Б.Грінченка (т. I-IV) та в “Словнику бойківських говірок” М. Й. Онишкевича (ч.1-2).

Частина прикладів відвигукових слів вилучена із “Українсько-російського словника” (т. 1-6), “Словника мови творів Г. Квітки-Основ'яненка” (т. 1-3) та із текстів художніх творів.

Картотека дослідження налічує близько тисячі власне відвигукових похідних з-поміж великої кількості відінтер'єктивних одиниць (5920), які теж враховуються, перш за все, з метою їх порівняння та розмежування. Крім відвигукової лексики, вичленувано, зокрема, такі відінтер'єктивні одиниці: лексеми, що походять від звуконаслідувань (4587); лексеми, що походять від скорочених дієслів (401).

Апробація роботи. Дисертація обговорена та схвалена на засіданні кафедри української мови Ужгородського національного університету. Основні положення й результати дослідження були викладені у доповідях на конференціях професорсько-викладацького складу університету: “Відвигукова лексика сучасної української мови: склад і структура”(Ужгород, 2000); “Різновиди морфологічного способу словотвору, типи деривації та моделі дієслів відвигукового походження” (Ужгород, 2001), “Критерії розмежування власне вигуків та відвигукових одиниць” (Ужгород, 2001), а окремі - апробовані на VI Міжнародній конференції “Семантика мови і тексту” – “Семантичні та словотвірні явища у відвигуковій

4

лексиці” (Івано-Франківськ, 2000).

Публікації. З досліджуваної проблеми опубліковано 5 наукових статей.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків (49 сторінок). До додатків входить 12 таблиць, словник словотвірних гнізд та морфемний словник відвигукової лексики. Загальний обсяг роботи – 199 сторінок, список використаної літератури нараховує 163 позиції.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступній частині обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається мета, основні завдання, об'єкт і методика дослідження, характеризується джерельна база роботи, розкривається наукова новизна дисертації, її теоретичне й практичне значення. Коротко окреслена також історіографія даного питання.

У вступі уточнюємо й зміст та обсяг термінів “вигук”, “звуконаслідувальні слова”, “відвигукова лексика”, з'ясовуємо ряд особливостей, які відрізняють їх один від

одного, тобто встановлюємо критерії розмежування як термінів, так і самих явищ. Оскільки базовими словами відвигукових утворень є вигуки, то, дотримуючись так званої “вузької” точки зору на це явище, вважаємо, що вигуки – це самостійний незмінний розряд слів (з відсутнім лексичним наповненням, а звідси, й позбавлений номінативної функції), що служить для вираження почуттів, емоцій, настрою людини, спонукання до дії тощо. На відміну від вигуків, звуконаслідування – це слова, які тільки відтворюють різноманітні звуки, що їх видає людина чи тварина, а також звуки й шуми природи; вони виконують у мові експресивну функцію (тобто посилюють виразність сказаного) і не містять ніяких емоцій.

Згідно з критеріями розмежування вигуків, сюди не включаємо звуконаслідування, дієслівно-вигукові форми, скорочені дієслова та інші одиниці. До складу вигуків зараховуємо: а) емотиви; б) спонукальні слова, звернені до людей; в) спонукальні слова, звернені до тварин; г) формули ввічливості (привітання, вибачення, побажання і т. ін.) Відповідно в процедурі конкретного аналізу в поняття “відвигукова лексика” вкладаємо такий зміст: відвигуковою лексикою вважаємо сукупність питомоукраїнських слів, утворених за існуючими й діючими в мові моделями та відповідними засобами словотвору або безпосередньо від вигуків, або уже від інших лексем, що з'явилися на базі перших (тобто іменники, прикметники, дієслова, прислівники відвигукового походження).

Перший розділ – **“Відвигукова лексика сучасної української літературної мови: склад та структура”** – складається з двох підрозділів.

У першому підрозділі – “Лексико-семантична характеристика відвигукової лексики” – відзначається, що вигуки узагальнено відображають

5

позамовленнєву діяльність, точніше, почуттєво-вольову сферу людської діяльності. Реалемами їх є почуття, емоції, спонукання тощо. На основі цього та спираючись на матеріал, вилучений нами з різних словників української мови, можна виділити відповідно цілі групи слів, що походять від вигуків:

1. Відемотивна лексика. До складу цієї групи входять відвигукові лексеми, що означають різні почуття та емоції. А тому залежно від контексту, їх доцільно поділити на такі підгрупи:

1.1. Слова, що виражають задоволення – радість, захоплення, ніжність, повагу, позитивну оцінку фактів дійсності і т.ін.

1.2. Слова, що виражають незадоволення – докір, осуд, протест, досаду, злість, гнів, презирство, негативну оцінку фактів дійсності і т.ін.

1.3. Слова, що виражають здивування, подив, переляк, сумнів, роздумування, іронію, насмішку і т.ін.

У складі відемотивної лексики виокремлюємо відвигукові одиниці з різними семантико-функціональними ознаками. За обсягом та рухливістю семантики лексику, що з'явилася на базі непохідних емоційних вигуків, поділяємо в свою чергу ще на дві підгрупи: багатозначні феномени та відносно однозначні. Прикметною особливістю відемотивних лексем є їх властивість мати оцінне значення. У першій підгрупі оцінне значення розвинулось як переносне і супровідне, у другій – як результат переходу слів із групи відономатопоетичних у підгрупу однозначних відемотивних. Серед відемотивних похідних у окремих випадках простежуємо синонімічні ряди.

2. Відімперативна лексика. Між відімперативами та відемотивами існує суттєва різниця як щодо їх семантики, так і щодо функцій та структури. Якщо відемотивна лексема передає найрізноманітніші емоції та почуття, відбиває безпосередню реакцію на докілья або є реакцією на мовлення співбесідника, то відімперативи виражають

волевиявлення у формі команди, наказу, заборони і т. ін., хоч і містять при цьому елементи емоційності (разом зі спонуканням виражають і відповідне ставлення тощо). Слова, похідні від імперативних вигуків, мають і різну структуру модальності (такі, що означають пораду, прохання, попередження, вимогу, пропозицію, наказ, заборону, підкликання і т. ін.). Специфічною ознакою семантики цих похідних є те, що вони чітко спрямовані на адресата мовлення. Іншими словами, зміст відімперативів адресується мовцем безпосередньо якійсь конкретній особі чи істоті, предметові, явищу тощо. А характерною рисою семантики цих похідних є те, що їхнє смислове навантаження більш диференційоване, більш чітке, ніж семантика відемотивів. Таким чином, за семантикою і функціями відімперативи можна поділити так :

1. Відімперативи, спрямовані до людей.

2. Відімперативи, спрямовані до тварин.

У свою чергу відімперативи, спрямовані до людей, розглядаємо у рамках чотирьох лексико-семантичних груп :

1. 1. Відімперативи заклику (тобто такі, що покликані привертати увагу розмовника, виконавця і т. ін.).

1. 2. Відімперативи, що мають найзагальнішу спонукальну семантику .

6

1.3. Відімперативи, що мають вищий ступінь спонукальної семантики (ці лексеми містять категоричне спонукання виконання дії, її повторення чи завершення) .

1.4. Відімперативи мовного етикету, які відтворюють соціально зумовлені, прийняті суспільством одиничні форми і конструкції, використовувані в різних ситуаціях спілкування.

2. Відімперативи, спрямовані до тварин (із значенням підкликання чи відгону їх), передають спонукання тварини до якоїсь дії, різноманітні команди, фірманські керування тощо. Відвигукову лексику цієї групи поділяємо на 11 підгруп : похідні, утворені від вигуків впливу : на коней, на волів, на птахів, на котів, на собак, на кролів, на свиней, на корів, на кіз, на овець, на диких звірів (вовка, ведмедя і т.ін.).

У складі кожної з зазначених підгруп простежуємо ще більш детальний розподіл належних сюди фактів.

Серед відвигукового матеріалу виділяємо також і проміжні явища (такі, що входять до кількох груп чи розрядів). Наприклад : відвигукові похідні, утворені від емоційних та спонукальних вигуків, або відімперативи, пов'язані зі спонукальними вигуками (зверненнями до людей і вигуками впливу на тварин) і т. д. До кожного з утворень наводяться значення, приклади. Кожна така лексема супроводжується тлумаченням та відповідною ілюстрацією.

Опрацьований матеріал розподілений у рамках чотирьох лексико-граматичних груп відвигукової лексики: іменники, дієслова (дієприкметники, дієприслівники), прикметники та прислівники відвигукового походження.

У підрозділі “Фонетична структура базових слів відвигукової лексики” описується фонетична організація відвигукових слів. Докладне опрацювання звукової будови відвигукових одиниць дає змогу виділити у цьому зв'язку такі типи:

1. Відвигукові похідні, що постали на базі однофонемних вигуків, що складаються, отже, з одного елемента – голосного (вокала) - |v|.

2. Відвигукові похідні, що постали із двофонемних вигуків. Сюди належать одиниці, базове слово яких складається з двох елементів – приголосного (консонанта)

твердого |с| або м'якого |с'| і вокалічного компонента |v| або двох вокалічних |v v| чи двох консонантних компонентів |сс|. Вони представлені такими різновидами : |v v|, |сс|, |cv|, |с'v|, |vc|, |vc'|.

3. Відвигукові похідні, що постали із трьохфонемних вигуків. Існують такі їх різновиди :|cvc|, |с'vc|, |cvc'|, |с'vc'|, |ccv|, |с'cv|, |cc'v|, |vcv|.

4. Відвигукові похідні що постали із чотирьохфонемних вигуків. Вони виступають у такому вигляді :|ccvc|, |cvcv|, |ccvc'|, |cc'vc'|, |с'vc'v|, |cvc'v|, |vc'vc'|, |vcvc'|, |cccv|, |с'vcv|, |cvcc|.

5. Відвигукові похідні, що постали із п'ятифонемних вигуків.

Серед них виділяємо такі різновиди: |ccvcc|, |cvc'cv|, |cvccv|, |ccvc'|, |vc'vc'v|, |cvcvc'|.

6. Відвигукові похідні, що постали із шестифонемних вигуків. Вони представлені кількома малопродуктивними типами : |ccvcvc|, |с'vcvc'v|, |с'vc'vc'v|, |cvc'cvc'|, |ccvcvc'|.

7

7. Відвигукові похідні, що постали з семифонемних вигуків. Ці витвори представлені одним непродуктивним типом : |vcvcvc'v|.

8. Відвигукові похідні, що постали із восьмифонемних вигуків. Такі структури також є непродуктивними. Вони функціонують у таких двох типах: |cc'vc'cc'vc'|, |ccvccvc'|. Таким чином, загальна кількість відвигукових похідних (від одно-, дво-, трьох-, чотирьох-, п'яти-, шести-, семи- та восьмифонемних вигуків) ілюструється вісьмома таблицями, які дають можливість простежити загальну динаміку та найбільш-найменш уживані похідні, схематично ілюструючи при цьому їх продуктивність-непродуктивність. На основі здійсненого аналізу робимо висновок про те, що відвигукові деривати у фонетичному відношенні є системою типів. Наші спостереження засвідчують : для коренів відвигукових утворень властивий високий ступінь фонетичної впорядкованості, а їх фонетичний склад відповідає системі вокалізму та системі консонантизму української літературної мови. Кореневим морфемам відвигукових лексем властива різна частотність вживання і різна валентність. У системі вокалізму найвища частотність вживання й найширша сполучуваність зафіксована для вокалічного компонента |и|(265). Досить висока частотність вживання фонем |о| (247) та |у| (233). Дещо нижча –для |а|(189) та |е| (70). І найнижча частотність характерна для вокалічного елемента|і|(37). Ці підрахунки більш наглядно подаються графічно у таблиці “Частотність вживання у системі вокалізму”.

У системі консонантизму найвища частотність вживання і найширша сполучуваність характерна для консонантного компонента |к|(425). Дещо нижча – для фонем |х| (253), |г| (227), |п| (135) та |й| (128). За зниженням частотності вживання наступні елементи розташовуємо так : |м| (76), |т| (66), |ц| (63), |т'| (62), |в| (58), |р| (56), |ч| (51), |л| (48), |л'| (45), |с'| (37), |б| (36), |д| (35), |ц'| (35), |н| (28), |н'| (27), |з| (26), |с| (24), |ш| (24), |ф| (16), |д'| (13), |в'| (9), |ф'| (5), |р'| (4), |г| (3), |м'| (3), |з'| (2), |к'| (1), |п'| (1). Ці дані також представлені в таблиці “Частотність вживання у системі консонантизму”.

Вартим уваги явищем, яке помічаємо у відвигуковій лексиці, є доволі велика мінливість голосних та приголосних, своєрідне “чергування”, чи варіювання, яке об'єднується у дві групи : вокалічні й консонантні звукові варіювання?

Вокалічні : |е| - |и| : *ге?йкати - ги?йкати* ; |і| - |и| : *мі?ня - ми?ня*, |у| - |и| : *пугу?кнати - пуги?кати* ; |у| - |е| - |и| : *гу?цати – ге?цати – ги?цати* та ін.

Консонантні : **1.** Чергування приголосних : |к| - |ч| : *фу?кати – фуча?ти, подя?ка – подя?чний* ; |к| - |с'к| : *агу?кати – агу?ськати* та ін **2.** Зміна приголосних : |пх| - |хп| : *попхи?кати – похни?кати, |т'| - |в| : фі??тькати – фі?вкати, |с|-|ц| : со?бкати-цо??бкати, |л|-|в| : загвалтува??ти-загвавтова??ти, |кут'| - |цуц| : ку??тька-цуцу?кати, |н'| - |ц'| : ми?ня-ми?ця* та ін **3.** Випадання складу в корені : |гу| - |о| : *пугу?тькало-пу?тькало* та ін **4.** Розширення кореня за рахунок вставного складу : |о| - |ик| : *гу?цати-гуци?кати, |ш| - |?и| : чу?кати-чуки?кати* та ін **5.** Подвоєння базових слів : *хвітьхві?тькати, ойо?йкати, підхихи?кувати* і та ін.

8

Як бачимо, відвигукова лексика сучасної української літературної мови містить багату й розгалужену систему консонантних і вокалічних змін, не зумовлених фонетичними законами мови, тобто таких, які не є традиційно фонетичними, за винятком загальноновизначених, прийнятих у науковій літературі. Таке варіювання (комбінування) голосних і приголосних є в українській літературній мові потужним джерелом появи нових відвигукових слів, які, крім іншого, посилюють її фонетичний образ.

У другому розділі – “Способи та типи деривації у сфері відвигукової лексики” – зазначається, що словотворення (деривація) є одним з основних джерел збагачення лексичного складу української літературної мови. Цікавим і вартим уваги явищем вважаємо похідні від вигуків, точніше, сам процес творення відвигукової лексики. Під вигуковою лексикою розуміємо сукупність в основному питомоукраїнських слів, утворених за існуючими в мові моделями та відповідними засобами словотвору або безпосередньо від вигуків, або уже від інших лексем, що з'явилися на їх базі.

Кожна з описаних нами лексико-семантичних груп відвигукової лексики має свій дериваційний потенціал та своє коло похідних. Ці одиниці, як правило, розміщені послідовно і становлять собою своєрідні ланцюжки, сукупність яких складає словотвірне гніздо. Як елемент дериваційної системи це гніздо також є субсистемою, що дає можливість серед іншого досліджувати й особливості (специфіку) реалізації вигуків та їх можливості. Словотвірні гнізда відвигукової лексики відзначаються своєрідністю будови : вони об'єднують різну кількість дериватів, оскільки структура гнізд перебуває у прямій залежності від дериваційних можливостей мотивованих слів (див. додатки).

Ми уклали словник словотвірних гнізд відвигукових похідних, який засвідчує, що вихідними одиницями дериватів є власне вигуки (непохідні слова, що є джерелом нових утворень), а серед відвигукових лексем основне ядро дериватів складають дієслова (702), меншу кількість - іменники (243) і лише незначну – дієприслівники (22), прикметники (14), дієприкметники (8) та прислівники (4) відвигукового походження різних ступенів похідності.

Другий розділ складається з чотирьох підрозділів. У першому - “**Моделювання та типи деривації в іменниках відвигукового походження різних ступенів деривації**” - зауважуємо, що в мовознавчій науці наявне неоднакове розуміння понять “словотвірний тип” і “словотвірна модель”. Тому подаємо з цього приводу різні думки

(В. О. Горпинич, Н. Янко-Триницька, М. Д. Степанова, Т. В. Булигіна, Н. Ф. Клименко та ін.) Зіставивши й проаналізувавши різні бачення існуючої проблеми, в поняття “словотвірний тип” вкладаємо наступний зміст : це схема, за якою побудовано ряд мотивованих слів, для якої характерні такі спільні ознаки :

1. Частиномовна спільність безпосередньо мотивуючих слів .

2. Спільність словотворчого засобу (форманта).
3. Спільність словотвірного значення.

9

Словотвірна ж модель – поняття ширше, ніж тип, і включає в себе: основу твірного слова, формант і морфологічні явища, що відбуваються (чи не відбуваються) при появі нових лексем.

У досліджуваній сфері, як і в сучасній українській мові взагалі, серед усіх словотворчих засобів найбільш багатоманітним афіксом, який порівняно легко поєднується з різними основами, є суфікс. Саме суфіксальна деривація найповніше представлена й у відвігуковій лексиці, хоча з огляду на частиномовний розподіл цієї лексики продуктивність суфіксального словотворення тут неоднакова: у дієсловах, що походять від вигуків, вона значно більша(355), ніж, скажімо, в іменниках(195) та інших частинах мови.

Наш матеріал містить такі відвігукові структури, що мають безпосередню та опосередковану мотивацію. З урахуванням цього ми й подаємо опис - спочатку з проекцією на безпосередню мотивацію, а потім - на опосередковану.

Базовими для іменників відвігукового походження є як емоційні, так і спонукальні вигуки (звернені до людей і тварин), а також одиниці мовного етикету.

У досліджуваній лексиці виділяємо 59 відвігукових іменних моделей, наповнених суфіксальною деривацією, з - поміж яких як ілюстрації подамо найбільш продуктивні:

$V? > MOV? + -КА- > МОД? + [-Н'Н'-], V > MOV + + -А- > МОД + [-Н'Н'-], V > MOV + -К- та ін.$ Сюди зараховуємо також лексеми, що походять уже від відвігукових дієслів II чи III ступенів і відрізняються від попередніх тільки суфіксами. Вони утворюються тільки за такими моделями:

$V > MOV + -КА- > ПО- + МОД1 > МОД2 + -УВА- > МОД3 + > > [-Н'Н'-], V > MOV + -А- > ПРИ- + МОД1 + -УВА- > МОД2 + + [-Н'Н'-], V > MOV + -И- > ПО- + МОД1 > МОД2 + -НИК та ін.$

При творенні відвігукових одиниць за допомогою суфіксації спостерігається багатоманітність самих формантів. Залежно від того, які з них приєднуються до мотивуючої основи, формується і конкретна семантика іменників. Тому можна сказати, що суфікси мають як лексико-семантичне, так і лексико-граматичне значення.

До суфіксів з лексико-семантичним значенням зараховуємо, зокрема, суфікси:

1. За допомогою яких утворюються узагальнені та абстрактні назви ($[-Н'Н'-]$): *у?хання, ци?кання, хихоті?ння та ін.*).

2. Для утворення назв людей за різними ознаками (за родом занять, характером діяльності тощо) ($-Л-$, що додається до $МОД$, $-НИК$ та $-АР$, що додаються до $МОІ^4$ і т. ін.: *та?ськало* 'той, хто вигукує "тась-тась"'(підкликає качок)', *пугу?тькало* 'той, хто пугує (подає умовний знак)', *гуся?тник* 'пастух гусей' та ін. .

3. Для утворення назв осіб за певними ознаками або

¹В – вигук

І?ОВ – мотивуюча основа вигука

і?ОД – мотивуюча основа дієслова

⁴МОІ – мотивуюча основа іменника

властивостями з відтінком зневаги (суфікси *-УН*, *[-ИР']*, *-К-*, *-АК-* та ін. :

йойку?н 'той, хто багато йойкає', *муги?рь* 'неотеса, грубий, простий чоловік' та ін..

4. Для утворення назв тварин, зокрема, чоловічих особин (суфікси *-АК*, *-АН*, *-АШ*, *-ОШ* та ін. : *ціпча?к* 'рід маленьких птахів', *пуля?к* 'індик', *ПУЛЬОШ*, *ПУЛЬЦАН* 'те ж саме, що є *пуля?к*' та. ін. і т.д.

До суфіксів з лексико-граматичним значенням відносимо :

1. Суфікси на означення здрібності й позитивної суб'єктивної оцінки, зокрема - *К-* (з відтінком здрібності й пестливості) : *ку?тька*, *ба?зька та ін.*, або лише з відтінком пестливості : *та?ська*, *ки?цька та ін.*). Сюди ж зараховуємо суфікс *[-Ц-]*, що має тільки пестливу семантику (*мі?ньця*, *би?ньця та ін.*), та суфікси *-Ч-*, *[-ЕН']*, *[-УН']* на означення і здрібності, і пестливості (*пульча?*, *вутеня?*, *кицю?ня та ін.*)

2. Суфікси для вираження негативної суб'єктивної оцінки (*-Л-*, *-УН*, *[ЕЦ']*, *[-ИР']*, *-К-*, *-АК-* та ін.) : *ага?кало*, *йойку?н*, *муги?рь та ін.*

За словотворчою семантикою усі відвігукові іменники, утворені суфіксальним способом, поділяємо на такі групи :

1. Іменники зі значенням конкретної істоти (*ву?тінка*, *та?ськало та ін.*) .
2. Іменники зі значенням конкретного предмета (*гуся?тина*, *паця?чка та ін.*) .
3. Іменники зі значенням дії (*а??хкання*, *вйо?кання та ін.*) .
4. Іменники зі значенням процесу (*тюгу?кання*, *здоро?вкання та ін.*) .
5. Іменники зі значенням якості (*би?рька та ін.*) .

Відвігукові іменники об'єднані у словотвірні типи (дериватами), оскільки вони характеризуються : а) належністю до однієї частини мови ; б) спільністю суфіксального способу словотвору ; в) спільністю формантів (*-К-*, *[-НН']*, *-ІТ та ін.*) ; г) спільністю словотвірного значення.

Другим різновидом морфологічного словотвору іменників є флективний. Цей спосіб деривації у складі відвігукової лексики має свою особливість: якщо в українській літературній мові взагалі за допомогою флективного способу утворюються назви осіб жіночої статі (від чоловічої), то у відвігукових іменниках за допомогою цього способу виникають, як правило, дитячі назви тварин, напр.: *ко?ся* (від вигука "кось - кось!"), *ку?ця* (від вигука "куць - куць!"), *цьо?ньо* (від вигука "цьонь-цьонь!") та ін.

Для відвігукових одиниць характерне також безафіксне словотворення (або словотворення за допомогою нульової морфемі, або усічення). Серед досліджуваної лексики цим способом творяться іменники від відвігукових дієслів II чи III ступенів деривації: *ЙОЙ*>*МОВ* + *-КА*->*МОД* + *о* (*елізія фіналі-А-*).

(йойкати) (йойк)

ЦМАК>*МОВ*+*-А-*>*ПРИ*+*МОД*1>+*-УВА-*(*елізія фіналі-А-*)>

(*цмокати 1*) (*прицмокувати 2*)

>*МОД*2+ Ш (усічення кінцевих звуків твірної основи *-УВА-*)та ін.

(*прицмак*)

Розглянутий морфологічний спосіб деривації у сфері відвігукової лексики є дуже продуктивним та багатоманітним.(986 лексем). Але похідні відвігукові лексеми у

сучасній українській літературній мові виникають і в межах морфолого-синтаксичного способу, який, на відміну від морфологічного, не має, однак, такого універсального характеру. Сутність морфолого-синтаксичного способу, як знаємо, полягає у тому, що відбувається перехід слів з однієї частини мови в іншу, а як наслідок - слово набуває й іншу частиномовну ознаку без зміни в його морфологічній будові. Досліджуваний матеріал засвідчує субстантивацію (перехід вигуків в іменники): *гусь* (від вигука “гусь-гусь!”), *ня?ня* (від вигука підкликання “ня-ня!”) та ін.

У другому підрозділі - “**Моделювання дієслів відвигукового походження різних ступенів деривації**” - об'єктом аналізу стали відвигукові дієслова, які у порівнянні з відвигуковими іменниками творяться за допомогою більшої кількості різновидів морфологічного способу деривації, а саме: суфіксального, префіксального, префіксально-суфіксального, префіксально-постфіксального та постфіксального.

Похідні, утворені за допомогою суфіксів, складають найчисельнішу групу (355 лексем). На базі досліджуваного матеріалу виділяємо моделі відвигукових дієслів I, II та III ступенів словотворення. Серед них найпродуктивнішими є: *МОВ + -КА-(ТИ)*, *МОВ + -А(ТИ)*, *В>МОВ + -А->МОД + -НУ-* (елізія фіналі -А- (-КА-)). Усі дієслова відвигукового походження розподіляємо на відповідні лексико-семантичні групи, у складі яких вичленовуємо цілу низку словотвірних типів.

Досить потужним (після суфіксального) є префіксальний спосіб деривації відвигукових одиниць. За його допомогою утворена значна кількість лексем (180).

Найбільш продуктивними у цьому зв'язку є такі моделі: *В>МОВ + -А-> >ЗА- + МОД*, *В>МОВ + -КА->ЗА- + МОД*, *В>МОВ + -А-> >ПО- + МОД*, *В>МОВ + -КА->ПО- + МОД* та ін. Відібраний матеріал дає змогу виокремити також лексико-семантичні групи похідних та визначити їх словотвірні типи.

Третім різновидом афіксального способу деривації дієслів II ступеня є суфіксально-префіксальний. У межах цього способу виділяємо наступні моделі:

В>МОВ + -А-(-КА-)>ПРИ-+МОД+-УВА- (елізія фіналі -А-),

В>МОВ + -А-(-КА-)>ПІД-+ МОД+ -УВА- (елізія фіналі -А-),

В>МОВ + -А-(-КА-)>ВІД-+МОД+-УВА- (усічення фіналі -А-).

Менш продуктивним способом творення відвигукових лексем є префіксально-постфіксальний. Головна його особливість полягає в тому, що при розкритті семантики відвигукових похідних найбільше навантаження припадає на префікс та постфікс -СЯ. Найпродуктивнішими виявилися такі

моделі: *В>МОВ + -КА->РОЗ- + МОД+ -СЯ* та *В>МОВ + -А- >РОЗ- +МОД + -СЯ*.

За допомогою постфіксального способу з'явилося 27 похідних, у яких постфікс приєднується до слова після закінчення, залишаючи при цьому систему флексій незмінною. Для нього характерним є видозмінювати словотвірне значення лексеми. Так, похідні, утворені за допомогою постфікса, як правило, означають дію, звернену на себе, наприклад: *о?хнутися*, *пе?кнутися* та ін.

Для обидвох форм дієслова (дієприкметник та дієприслівник), що походять від вигуків, властивий морфологічний спосіб творення. Всі відвигукові дієприкметники утворюються за допомогою суфіксального способу. Зауважимо, однак, що він є непродуктивним у досліджуваній сфері. При творенні активних дієприкметників теперішнього часу беруть участь суфікси -ЮЧ- та -ЯЧ-, а при творенні пасивних дієприкметників минулого часу - -Н- та -ЕН-. Щодо дієприслівників, які походять від вигуків, то вони утворилися за допомогою

суфіксів *-ЮЧИ* та *-ВШИ*.

У третьому підрозділі - “**Моделювання прикметників відвигукового походження різних ступенів деривації**” - зазначаємо, що прикметники у досліджувальній сфері творяться здебільшого за допомогою морфологічного способу (суфіксальна деривація). Спосіб суфіксації є для прикметників загалом малопродуктивним (14 лексем). З-поміж усіх відвигукових одиниць на базі нашого матеріалу можна виділити дві групи прикметників :

1. Якісні – це прикметники, що виражають прямі, безпосередні ознаки предметів, наприклад : *сичли?вий*, *бирка?стий* та ін..

2. Присвійно-відносні (проміжна група) – це прикметники, які передають значення присвійності та відношення. Вони відрізняються від власне присвійних більшою узагальненістю значення, характеризуються складнішою семантикою і багатозначністю, наприклад : *ву?тячий*, *пуля?ковий*, *люлькови?й* та ін.

Прикметники обох груп утворились за допомогою суфіксів, які належать до другої функціональної групи – суфіксів-кваліфікаторів (тобто словотворчих суфіксів, за допомогою яких творяться нові слова). Подана в роботі семантична класифікація похідних прикметників зводиться до рубрикації загальних словотвірних значень.

У заключному підрозділі - “**Моделювання прислівників відвигукового походження різних ступенів деривації**”- зазначається, що для них характерний непродуктивний суфіксальний спосіб деривації. На відміну від інших прислівників сучасної української літературної мови, які при утворенні обходяться кількома суфіксами (*-О (-Е), -И, -ОМУ*), якісні прислівники відвигукового походження творяться тільки суфіксально від основ якісних прикметників+суфікс-О. Цей процес за розгортанням ступенів деривації має такий вигляд :

[с]>МОВ+-ИЧА-?>МОД1+-ЛИВ-(елізія фіналі-А-)>МОП?+-О ;
(сичати) (сичли?вий) (сичли?вий)
ДЯКУ[-ЙУ]>МОВ+-УВА-(усіч.[-ЙУ],наклад.-УВА)>ПО-МОД1>
(дя?кувати) (подя?кувати)
>МОД2 +-ЯЧ-(усіч.-УВА, наклад.-ЯЧ-, чергув. к//ч)>
(подя?чний)
>МОП + -О
(подя?чно)

Семантика поданих прислівників мотивується значенням прикметників.

На основі проведеного дослідження можна зробити такі загальні висновки :

- 1 Суфіксальний комплекс, який включає й інтерфікс.
- 2 МОП – мотивуюча основа прикметника

13

1. Відвигукова лексика сучасної української літературної мови – це система питомоукраїнських слів, утворених за існуючими та діючими в мові моделями та відповідними засобами словотвору або безпосередньо від вигуків, або уже від інших лексем, що з'явилися на їх базі. Тобто, до відвигукової лексики ми включаємо деривати різних ступенів похідності (дієслова, іменники, прикметники, прислівники).

2. Оскільки базовими словами відвигукових утворень є власне вигуки, то, дотримуючись так званої “вузької” точки зору на це явище, вважаємо, що **вигуки** – це самостійний незмінний розряд слів (з відсутнім лексичим наповненням, а, звідси, й позбавлений номінативної функції), що служить для вираження почуттів, емоцій, настрою

людини, спонування тощо. Згідно з опрацьованими нами критеріями розмежування, до вигуків, не належать звуконаслідування, дієслівно-вигуків форми, скорочені дієслова та інші одиниці. До складу вигуків зараховуємо лише : а) емотиви ; б) спонукальні слова, звернені до людей ; в) спонукальні слова, звернені до тварин ; г) формули ввічливості: привітання, вибачення, побажання і т. ін.

3. До відвигукової лексики не належать похідні, утворені від рефлекторних викриків (реакції на біль, страх, раптовість тощо), які являють собою акт I сигнальної системи. Відвигукова лексика – це та лексика, що безпосередньо чи опосередковано походить від вигуків, які є безперечним фактом другої сигнальної системи та є засобом спілкування. У словникових статтях відсутнє розмежування таких явищ. Ми з'ясували, що розрізнити їх можна тільки за допомогою контексту.

4. Опрацьований нами фактичний матеріал дає змогу виділити дві основні групи відвигукової лексики сучасної української літературної мови:

4.1. Відемотивна відвигукова лексика (*а?хати, ба?кало, йойку?н, у?хкання, у?хати, йойк, тьху?кати, муги?кати, бе?кати, е?кання, пхи?кати та ін.*).

4.2. Відімперативна відвигукова лексика (*ау?кати, пе?катися, ге?йкання, та?ська, затпру?кати, заци?тькувати, згу?лькати, здоро?вкатися, вйо?кати, ко?ськання, со?бкати, ки?шкати і та ін.*).

5. Відемотиви в свою чергу поділяємо ще на такі підгрупи :

а) слова, що виражають задоволення: радість, захоплення, ніжність, повагу, позитивну оцінку фактів дійсності тощо (*муги?кати, зау?хати, а?хати та ін.*);

б) слова, що виражають незадоволення: докір, осуд, протест, злість, гнів, презирство тощо (*пе?кати, тьху?кати, а?хати та ін.*);

в) слова, що виражають здивування, сумнів, тугу, роздумування, іронію, насмішку тощо (*ба?кати, о?кати, хми?кати та ін.*);

г) слова, що означають різного роду покашлювання, поклацування, прицмокування (язиком), посвистування, чвиркання, гикання, пов'язані з певним значенням тощо (*кахи?кати, цмо?кати (язиком), чви?ркати та ін.*).

6. Прикметною рисою відемотивних лексем є їх властивість мати оцінне значення. (семантико-функціональні ознаки). У першій підгрупі (багатозначні структури) оцінне значення розвинулось як переносне і супровідне, у другій (відносно-однозначні одиниці) - як результат переходу

14

слів із підгрупи відономатопоетичних у підгрупу однозначних відемотивних утворень.

7. Відвигукові похідні можуть утворювати як синонімічні ряди

(*а?хати – а?йкати – о?хати – у?хати – ая?йкати*), так і антонімічні пари.

8. За семантикою і функціями відімперативи поділяються на такі розряди :

1. Відімперативи, спрямовані до людей .

2. Відімперативи, спрямовані до тварин.

9. У свою чергу, відімперативи, спрямовані до людей, з урахуванням семантики розподіляються ще на такі групи :

9.1. Відімперативи заклику (тобто такі, що покликані привернути увагу співрозмовника, виконавця і та ін.) (*ау?кати, твалтува?ти та ін.*);

9.2. Відімперативи, що мають найзагальнішу спонукальну семантику (*ну?кати, прину?кувати та ін.*);

9.3. Відімперативи, що мають вищий ступінь спонукальної семантики. Ці лексеми містять категоричне спонування до виконання дії, її повторення чи завершення і

поділяються ще на такі підгрупи :

9.3.1. Відімперативна лексика, що означає вимогу припинити розмову, ще не розпочинавши її, дотримуватись тиші (*заци?тькати, ши?кнути*, ін.).

9.3.2. Відімперативна лексика, що означає заклик до швидкого зникнення (*відге?тькатися* та ін.).

9.3.3. Відімперативна лексика, що означають 'позбутися кого-, чого-небудь неприємного' (*не?катися, цу?ратися* та ін.).

9.3.4. Від імперативна лексика, що означають 'заклик до негайного припинення дії' (*бастува?ти, уго?вкати* та ін.).

9. 4. Відімперативна лексика мовного етикету, яка відтворює соціально зумовлені, прийняті суспільством одиничні форми і конструкції, використовувані в різних ситуаціях спілкування (*здоро?вкання, поздра?стуватися* та ін.).

10. Відімперативи, спрямовані до тварин (із значенням підкликання і відгону їх), передбачають встановлення певного контакту між людиною і твариною. З огляду на семантику належний сюди матеріал можна розділити між похідними (безпосередньо чи опосередковано) на від вигуківі одиниці впливу на: а) коней (*цьо?нка, ко?ськати, вйо?кати та ін.*); б) волів (*ге?вгати, со?бкати, цабе?кати та ін.*); в) птахів (*тютю?кати, та?ська, пуля?к та ін.*).

г) котів (*ки?ця, тпру?ськати, мі?ня та ін.*); г) собак (*Брисько?, цуцу?кати, ня?кати та ін.*);

д) кролів (*тпру?ся, тпру?ська та ін.*); е) свиней (*па?ця, каба?ськати, вацю?кати та ін.*); є)

корів (*не?йка, би?ня, бі?ська та ін.*); ж) кіз (*доци?катися*); з) овець (*би?ркати, пру?ська, ба?зя та ін.*); и) диких звірів (*бе?йкати, ту?йкати, гулю?кати та ін.*) і т.д.

11. Відгуківі одиниці є певною системою, елементи якої між собою пов'язані, а отже, й зумовлені. З урахуванням частиномовної належності цих одиниць виділяємо :

11. 1. Іменники відвигукового походження. (*тпру?кання, о?йкіт, ге?йкання, ко?ська, тю?кання та ін.*) – всього 243 одиниці.

11.2. Дієслова відвигукового походження. (*ци?тькнути, у?хнути, тьфу?кнути, ки?шкати, цо?бкати та ін.*) – всього 702 одиниці, у т.ч. :

15

а) дієприкметники відвигукового походження (*о?каючий, затю?каний, захе?каний та ін.*) – всього 8 одиниць ;

б) дієприслівники відвигукового походження (*зми?кнувши, тпру?ськаючи, поу?хкавши та ін.*) – всього 22 одиниці.

11.3. Прикметники відвигукового походження (*бирка?стий, пуля?ковий, поздоро?вний та ін.*) – всього 14 одиниць.

11. 4. Прислівники відвигукового походження (*подя?чно, хли?пко, ги?каво та ін.*) – всього 4 одиниці.

Таким чином, найбільшу групу похідних становлять дієслова (732), а далі із значним відривом – іменники відвигукового походження (243).

12. Відвигукова лексика – явище словотвірне, оскільки на звуковому матеріалі української мови з'являються нові слова. Кожна з описаних нами лексико-семантичних груп досліджуваної лексики має свій дериваційний потенціал та своє коло похідних. Ці одиниці розміщені, як правило, послідовно і становлять собою своєрідні ланцюжки, сукупність яких складає словотвірне гніздо. Як елемент дериваційної системи, гніздо є також підсистемою, що дає можливість серед іншого досліджувати й особливості (специфіку) реалізації вигуків та їх потенціал.

Словотвірні гнізда вигуків об'єднують різну кількість дериватів, оскільки структура гнізд перебуває у прямій залежності від дериваційних можливостей мотивованих

слів.

Вихідними одиницями словотвірних гнізд є власне вигуки. Основне ядро дериватів складають дієслова, оскільки з-поміж усіх частин мови найширші словотвірні можливості в сфері відгукової лексики мають саме вони. Меншу кількість становлять іменники і лише незначну – дієприслівники, прикметники, дієприкметники та прислівники відвигукового походження.

13. Як показує наш матеріал, досліджувані одиниці сучасної української літературної мови утворюються у межах морфологічного (афіксального), морфолого-синтаксичного, семантико-синтаксичного та суплетивного способів. У системі відвигукової деривації домінуючим способом є морфологічний. Серед одиниць, утворених від вигуків різних ступенів похідності афіксальним способом, діють близько 155 моделей.

14. Для утворення нових слів характерні такі морфологічні способи деривації: суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, префіксально-постфіксальний, постфіксальний, безафіксний і флективний. Крім цих основних способів можна виділити й деякі менш продуктивні, наприклад, спосіб внутрідієслівного формотвору (подвоєння основ дієслів (повна і часткова редуплікація)).

15. У досліджуваних відвигукових похідних, як і в сучасній українській літературній мові взагалі, серед усіх словотвірних афіксів найпоширенішими і найбільш продуктивними є суфікси. За їх допомогою утворено 698 лексем. Продуктивність суфіксальної деривації у відвигукових лексемах, що розподіляються між різними частинами мови, неоднакова: у дієсловах, що походять від вигуків, вона більша (355 одиниць), в іменниках – дещо менша (195) і т. д.

16. Найбільш продуктивними моделями у межах суфіксації є: для іменників: $V > \text{МОВ} + \text{-КА-} > \text{МОД} + \text{[-Н'Н'-]}$, $V > \text{МОВ} + \text{-А-} > \text{МОД} + \text{[-Н'Н'-]}$, $V > \text{МОВ}$

16

17. Досить продуктивними моделями у межах префіксації відвигукових дієслів є: $V > \text{МОВ} + \text{-А-} > \text{ЗА-} + \text{МОД}$, $V > \text{МОВ} + \text{-КА-} > \text{ЗА-} + \text{МОД}$, $V > \text{МОВ} + \text{-КА-} > \text{ПО-} + \text{МОД}$, $V > \text{МОВ} + \text{-А-} > \text{ПО-} + \text{МОД}$. За допомогою цього способу виникло 180 похідних.

18. Префіксально-постфіксальна деривація менш продуктивна для дієслів, ніж попередні. У межах цього різновиду утворено 21 одиницю, найпродуктивнішими з-поміж яких є наступні моделі: $V > \text{МОВ} + \text{-КА-} > \text{РОЗ-} + \text{МОД} + \text{-СЯ}$, $V > \text{МОВ} + \text{-А-} > \text{РОЗ} + \text{МОД} + \text{-СЯ}$, $V > \text{МОВ} + \text{-КА-} > \text{НА-} + \text{МОД} + \text{-СЯ}$.

19. Постфіксальний спосіб словотворення є доволі продуктивним для відвигукових дієслів (*його?йтися*, *не?катися*). У межах цього різновиду утворено 24 одиниці, найпродуктивнішими серед них є наступні моделі: $V > \text{МОВ} + \text{-А-} > \text{МОД}_1 + \text{-НУ-} > \text{МОД}_2 + \text{-СЯ}$, $V > \text{МОВ} + \text{-КА-} > \text{МОД} + \text{-СЯ}$, $V > \text{МОВ} + \text{-А-} > \text{МОД} + \text{-СЯ}$.

20. Серед досліджуваного матеріалу знайшли реалізацію й інші способи: а) морфолого-синтаксичний (*ня?ня* < виг. “ня-ня!”, *гусь* < виг. “гусь!” та ін.); б) суплетивний (*ві?вкати* < виг. “гов!”, *ві?вкання* < виг. “гов!” та ін.); в) семантико-синтаксичний (контамінація) (*ци?тькнути* < *ци?тькати* + *ци?тьнути* та ін.); г) флективний (*ку?ця*, *тру?ся*, *тю?тя*, *ми?ця* та ін.).

21. З огляду на фонетичну організацію засвідчені нами відвигукові одиниці є системою

фонемотипів. Розрізняємо відвігукові похідні, від одно-, дво-, трьох, чотирьох-, п'яти-, шести-, семи- та восьмифонемних вигуків. Найбільш продуктивним є чотирьохфонемний тип CVCV (112 лексем).

22. Для коренів більшості досліджуваних відвігукових утворень властивий високий ступінь фонетичної впорядкованості. Їх фонетичний склад добре узгоджується з системою вокалізму й консонантизму сучасної української літературної мови. Кореневим морфемам відвігукової лексики властива різна частотність вживання і неоднакова валентність. У системі вокалізму найвищу частотність вживання (і сполучуваність) спостерігаємо у вокалічному компоненті |и| (265). Досить висока частотність вживання й фонем |о| (247) та |у| (233). Дещо нижча - |а| (189) та |є| (70). У системі консонантизму найвища частотність вживання (і валентність) характерна для консонантного компонента |к| (425), дещо нижча – для фонем |х| (253), |г| (227), |п| (135) та |й| (128) і т. д.

23. У відвігуковій лексиці сучасної української літературної мови простежується велика мінливість голосних та приголосних, своєрідне, сказати б, їх чергування, чи варіювання : е//и, і//и, и//о, у//и, у//е//и, у//о ; консонантні – чергування приголосних : к//ц, к//[с'], т//ч, к//ч; зміна приголосних: б//ф, пх//хн, фин//[фл'ін'], т//н, [н']//[ц'], [т']//в, [кут']//цуц, н//[с'], с//ц, н//[н'], т//[т'], д//в ; випадання складу у корені : гу//о ; розширення кореня за рахунок вставного складу : о//ик, о//ки, о//гу; подвоєння базових слів (редуплікація) (*хвіт'хві?тькати, ойо?йкати, веве?кати* та ін.) і т. ін.

17

24. Серед досліджуваного матеріалу є чимало консонантних і вокалічних змін, не зумовлених фонетичними причинами, іншими словами : зміни, які не є суто фонетичними. Таке варіювання (комбінування) голосних та приголосних є в українській літературній мові потужним джерелом появи нових відвігукових слів, які створюють фонетичний образ української мови і є ознакою її питомості. Дисертацію доповнює словник словотвірних гнізд та морфемний словник відвігукової лексики, які укладені на базі зібраного матеріалу і допомагають глибше проникнути в сутність досліджуваної проблеми, а в плані джерелознавчої орієнтації становлять практичну цінність.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Лексико-семантичні групи відімперативних утворень // Урок української. – Київ, 2000. - №3. – С.29-31.
2. Критерії розмежування власне вигуків та відвігукових одиниць // Збірник наукових праць Ужгородського національного університету “Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства”. – Ужгород, 2000. – Вип.3. – С. 141-147.
3. Відвігукова лексика сучасної української літературної мови: склад і структура // Збірник наукових праць Ужгородського державного університету “Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства”. – Ужгород, 2000. – Вип. 2. – С.130-135.
4. Семантичні та словотвірні явища у відвігуковій лексиці // Матеріали Міжнар. наук. конф. “Семантика мови і тексту”. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 295 – 298.
5. Різновиди морфологічного способу словотвору, типи деривації та моделі дієслів відвігукового походження // Матеріали Міжнар. наук. конф. “Українське і слов'янське мовознавство”. – Ужгород, 2001. – Вип. 4. – С. 285-288.

АНОТАЦІЯ

Курило О. Й. Відвигукова лексика сучасної української літературної мови : склад та структура (рукопис). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2001.

Дослідження присвячено проблемам відвигукової лексики сучасної української літературної мови. Беручи до уваги відсутність чітких критеріїв для визначення лінгвістичної природи власне вигуків, уточнено зміст та обсяг термінів “вигук”, “звуконаслідування”, “відвигукова лексика”, сформульовано критерії розмежування як термінів, так і самих явищ. Усю відвигукову лексику сучасної української літературної мови представлено у межах певних лексико-семантичних груп та з урахуванням її частиномовного значення.

18

У дисертації окреслюються основні способи та типи деривації у сфері відвигукових похідних, визначається словотворчий потенціал та словотворча активність вигуків, з'ясовується специфіка явищ, що супроводжує вигуки на рівні фонетики та морфології.

На базі зібраного матеріалу укладено словник словотвірних гнізд та морфемний словник відвигукової лексики, які допоможуть краще з'ясувати специфіку досліджуваної проблеми.

Ключові слова : вигук, звуконаслідування, спонукальні слова, дієслівно - вигукові форми, відвигукова лексика, відемотив, відімператив, лексико-семантична група, модель, словотвір, деривація.

АННОТАЦИЯ

Курило А. И. Отмеждоментная лексика современного украинского литературного языка : состав и структура (рукопись). Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01. – украинский язык. – Ужгородский национальный университет.–Ужгород, 2001.

Исследование посвящено проблемам отмеждоментной лексики современного украинского литературного языка. Принимая во внимание отсутствие чётких критериев для определения лингвистической природы междометий, уточнено содержание и объём терминов “междометие”, “звукоподражание”, “глагольно-междометные формы”, “отмеждоментная лексика”, сформулированы критерии разграничения этих явлений. Вся отмеждоментная лексика современного украинского литературного языка

представлена в рамках лексико-семантических групп с учётом её частеречного значения.

Отмеждоментная лексика – явление словообразовательное, поскольку на звуковом материале украинского языка появляются новые слова. Каждая из описываемых нами лексико-семантических групп исследуемой лексики имеет свой деривационный потенциал и свой круг производных. Словообразовательные гнёзда междометий объединяют разное количество дериватов, так как структура гнёзд пребывает в прямой зависимости от деривационных возможностей мотивированных слов.

Исходными единицами словообразовательных гнёзд являются собственно междометия.

Основное ядро дериватов составляют глаголы, поскольку среди всех частей речи они имеют наиболее широкие словообразовательные возможности в сфере отмеждоменной лексики. Меньшее количество составляют имена существительные и только незначительное –

деепричастия, имена прилагательные, причастия и наречия отмеждоменного происхождения.

Исследуемые единицы современного украинского литературного языка производятся в рамках морфологического (аффиксального), морфолого-синтаксического, семантико-синтаксического и суплетивного способов. В системе отмеждоменной деривации доминирующим способом является морфологический.

19

Для образования новых слов характерны следующие морфологические способы деривации: суффиксальный, префиксальный, префиксально-суффиксальный, префиксально-постфиксальный, постфиксальный, безаффиксный и флективный. Кроме этих основных способов можно выделить и некоторые менее продуктивные, например, способ внутривербального формообразования (полная и частичная редупликация).

В исследуемых отмеждоменных производных, как и в современном литературном языке вообще, среди всех словообразовательных аффиксов наиболее распространенными и наиболее продуктивными являются суффиксы. Менее продуктивной для отмеждоменной лексики является префиксация, префиксально-суффиксальная деривация, постфиксация и т.д.

Почти к каждому из способов словообразования в исследовании представлены все возможные типы деривации.

В отмеждоменной лексике современного украинского литературного языка прослеживается большая изменчивость гласных и согласных (чередование, выпадение слога в корне, расширение корня за счёт вставного слога, удвоение базовых слов (редупликация) и т.д.).

Таким образом, в диссертации определяются основные способы и типы деривации в сфере отмеждоменных производных, определяется словообразовательный потенциал и словообразовательная активность междометий, уясняется специфика явлений, которая сопровождает междометия на уровне фонетики и морфологии.

На базе собранного материала составлен словарь словообразовательных гнезд и морфемный словарь отмеждоменной лексики, которые оказывают помощь в представлении целостной картины исследуемой проблемы.

Ключевые слова: междометие, звукоподражание, побудительные слова, глагольно-междометные формы, отмеждоменная лексика, отэмотив, отимператив, лексико-семантическая группа, модель, словообразование, деривация.

SUMMARY

Kurilo O. Y. De-Interjection Lexis of Modern Ukrainian Literary Language : Composition And Structure (manuscript). Dissertation for the Candidate's of Philology Degree on the speciality 10.02.01 – the Ukrainian Language. – Uzhhorod National University. – Uzhhorod, 2001.

The present research is devoted to the problems of the de-interjection lexis of modern Ukrainian literary language. Taking into consideration the of lack of distinct criteria for determination of linguistic nature of interjections, the contents and the volume of terms “interjection”, “sound-imitation”, “de-interjection lexis” are made more definite, the criteria for delimitation of these

phenomena are formulated. All de-interjection lexis of modern Ukrainian literary language is presented in limits of certain lexico-semantic groups taking into account its part of speech meaning.

20

The main methods and types of derivation in the sphere of de-interjection derivatives are described in the dissertation, the word-building potential and word-building activity of interjections are determined ; and the specific features of phonetical and morphological phenomena, which accompany interjection on the word-building level are found out.

On the basis of the collected material the vocabulary of the word-building nests and the morphems vocabulary of interjection lexics are created, which help to describe the whole picture of the problem under study.

Key words : interjection, sound-imitation, imperative, verb-interjectional forms, de-interjection lexis, de-emotive, de-imperative, lexico-semantic group, model, word-building, derivation.